

Православна теологія сучасності: постановка проблеми та перспективні завдання

Геннадій Христокін

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2024-12-156>

Анотація. У статті здійснено дослідження проблеми ставлення православ'я до сучасності. Запропоновано концепт теології сучасності – богословського підходу в осмисленні специфіки, основних трендів, проблем та тенденцій сучасного світу. Концепт теології сучасності є сукупністю методів та підходів, які дозволяють здійснити оцінку сучасності засобами православної теології та віднайти її релігійний потенціал для актуалізації православної місії. У православ'ї існує два підходи до сучасності: критичний та конструктивний. Якщо перший закривається від світу і засуджує його новації, то другий, представлений документами Вселенського патріархату, розвиває відкритий підхід до сучасності як простору для місії Церкви. Цей підхід потребує подальшого поглиблення і деталізації. Аналіз існуючої ситуації виявляє, що місія Церкви проходить в часи нового геополітичного протистояння, осередком якого стала Україна. У ширшому вимірі людство існує в глобальній медіареальності постсекулярного світу, коли повернення до релігії співпадає з усе більшим пануванням віртуальних технологій та штучного інтелекту. Розвиток ШІ в найближчий час змінить соціально-політичну та культурну реальність світу, яка вплине на буття Церкви. На часі створити повноцінну православну соціальну доктрину, у якій Церква запропонує осмислене бачення глобальних проблем людства. Церква покликана запропонувати світу продуману позицію щодо викликів інформаційно-технологічної цивілізації та проблем екології; формування політичних націй та соціальної справедливості; багатопольярного світу та збройних агресій; конфлікту ліберальних та авторитарних режимів; економічного розвитку та нерівності; висловитися щодо проблем науково-технологічного розвитку й масової цифровізації; віртуалізації суспільних відносин й революції штучного інтелекту. На часі релігійна оцінка новітніх проблем і викликів пов'язаних з майбутнім людства. Лише акцент на вирішенні цих проблем дозволить переключити українську Церкву з акценту на конфлікті юрисдикцій до її внутрішніх змін. Перспективу подальших дослі-

джень ми бачимо в аналізі потенціалу таких змін та важливості оновлення українського православ'я.

Ключові слова: теологія сучасності, реформа православ'я, оновлення, традиція, традиціоналізм, постсекулярність.

Постановка наукової проблеми. Православ'я прийнято називати релігією традиціоналізму, для якої основним пріоритетом є збереження Переказу як взірця й осередя ортодоксії. При цьому традиціоналізм є підходом, який вбаचाє в Традиції ідеальне висловлювання віри, яке потрібно зберігати і до якого необхідно постійно звертатися. У цій парадигмі Традиція є чимось самоцінним, умовою і засобом збереження справжнього християнства, а традиціоналізм є адекватною формою та засобом осягнення і розкриття суті християнства. І справді, ставлення до сучасності в православ'ї не було однозначним. Достатньо часто відбувалася ідеалізація минулого, сучасність постає для православних переважно об'єктом критики. Натомість католики і протестанти в XX ст. ретельно працювали над створенням соціальних доктрин, у яких запропонували відповіді на актуальні проблеми сучасного світу. Саме тому значної актуальності набуває богословське осмислення сучасності та кола її проблем в українській перспективі.

Українська теологія наразі мало торкається осмислення актуальних завдань сучасного світу. Вона переважно акцентує увагу на історичних, канонічних чи літургійних аспектах буття Церкви або зосередилася на завданнях критики ідеології «руського міра» та відстоюванні/запереченні права юрисдикцій на існування. Така повістка дня не включає осмислення більш важливих і перспективних завдань і викликів сучасного світу та майбутнього. Але знання і розуміння сучасності та богословський аналіз її проблем дасть можливість вирішити внутрішні проблеми та відкриє перспективи для України та української Церкви.

Аналіз досліджень проблеми. Відкритими до сучасності та зацікавленими в осмисленні її проблем у православ'ї XIX ст. стали представники православної академічної теології та Київської православної ліберальної теології: О. Глаголев, П. Кудрявцев, Ф. Титов, В. Екземплярський, які звернули увагу на вирішення проблем взаємодії віри й розуму, релігії та науки, Традиції та історичного прогресу, зацікавилися питанням оновлення православ'я. Натомість традиціоналізм знайшов своє богословське обґрунтування в неопатристичі – парадигмі сучасної теології, авторами якої були: Г. Флоровський, В. Лоський, Ю. Попович, Д. Станілоае¹. У межах неопатристичі оцінка сучасних проблем суспільства та культури здійснювалася переважно через ідею

¹ Христокін, Г. Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях.

повернення до Отців Церкви. Альтернативною видається позиція представників паризької школи теології: С. Булгакова, П. Євдокімова, М. Арсеньєва, О. Шмемана, П. Вальєра та А. Аржаковського, які змогли вийти за межі вузького традиціоналізму та запропонували ідею відкритого православ'я, яку сьогодні особливо актуально використати в Україні.

Протягом ХХ ст. почали з'являтися видання, промовисті назви яких мали б розкрити тему ставлення православ'я до сучасності. Варто згадати праці Є. Спекторського «Християнство і культура» (1925), «Живе Передання. Православ'я в сучасності» (1937), С. Верховського «Православ'я і сучасність» (1953), «Православ'я в житті» (1953), Й. Мейєндорфа «Православ'я в сучасному світі» (1981) та «Православне свідectво в сучасному світі» (1992), Г. Ходра «Християнство в плуралістичному світі» (1971), Папандреу Д. «Православ'я і світ» (1994). Загалом усі автори відзначають загрози крайнього традиціоналізму, пропонують нові прочитання окремих богословських питань, наголошують на необхідності осучаснювати Традицію, закликають шукати нову мову для її осмислення. Проте про сучасність як спеціальну богословську проблему вони не говорять.

Варто звернути увагу на видання «Православне богослов'я та Захід у ХХ ст. Історія Зустрічі» (2004). Колектив авторів зосереджується на аналізі діалогу православних теологів, які перебували в еміграції, з провідною католицькою думкою початку ХХ ст. Тут наголошується на продуктивності глибоких екуменічних зв'язках західних теологів та православних богословів-емігрантів. Створення проєктів сучасної християнської культури виступало важливим надзавданням для них. Такі теологи, як: С. Булгаков, В. Зеньковський, М. Бердяєв, Г. Федотов, І. Ільїн – писали тексти, у яких доводили необхідність інтегрувати сучасну культуру та Церкву, між якими існує глибокий розрив. Методологічно вони виходили з розмежування культури і цивілізації, і вірили в можливість християнізації сучасної культури. Так, І. Ільїн писав, що можна шляхом християнізації культури повернути її в лоно Церкви і тим самим

«створити християнську науку, християнське мистецтво, християнське виховання, християнську правосвідомість, християнську працю і приватну власність... причому світська культура не загине, а перетвориться в напрямку духовності у вільному спогляданні, в душі любові...»².

Загалом, як зазначає О. Кирлежев, запропонований ними проєкт християнської культури був внутрішньо суперечливим, і

² *Ilyin I. Foundations of Christian Culture.*

«не пішов далі загальних слів, теоретизування і визначення принципів. А їх принципове протистояння секуляризації, не змогло зупинити процес цієї секуляризації»³.

Тобто, оновлення православ'я в них постає як оновлення людини і культури у Св. Духові, але їхнє соціальне вчення не прив'язувалося до предметного осмислення феномена сучасності та формування православної відповіді на її запити.

Натомість протягом XX ст. в православ'ї існувала достатньо помітна і впливова традиція критики сучасності та ідеї оновлення Церкви. З одного боку, це інтелектуальна критика Х. Янарасом сучасності, як постмодерного проекту, що руйнує Традицію⁴. З іншого боку, існувала низка маргіналізованої літератури, у якій критика постмодернізму, екуменізму, лібералізму, обновиства здійснювалася на крайніх консервативних засадах фундаменталізму та юдофобства в есхатологічній перспективі. Сюди також можна віднести всі версії критики Західної цивілізації як «втілення зла» прибічниками ідеології «руського міра», бачення росії як православної імперії. Цю фундаменталістську ідеологію проповідує патр. Московський Кирило (Гундяєв), і вона стала основою для обґрунтування агресії росії проти України⁵.

На цьому тлі яскраво виділяються праці православних теологів та рішення Соборів початку XXI ст., у яких представлено конструктивне ставлення до сучасності. Прикладом може бути твір патр. Варфоломія «Віч-на-віч з тайною» (2008), у якому він приділяє значну увагу оцінці сучасних проблем. Його Всесвятість глибоко аналізує проблеми бідності та багатства, соціальної справедливості, глобалізації, мультикультуралізму, секуляризму, фундаменталізму, фанатизму, расизму, ксенофобії, екології, релігійного плюралізму тощо⁶. Це справді цікава і своєчасна книга, яка розвиває принципи відкритого православ'я. Її положення увійшли в програмні документи православної Церкви. Патр. Варфоломій зазначає, що

«стосовно багатьох соціальних і моральних питань немає якоїсь однієї позиції, яку б православна Церква пристрасно захищала. Зазвичай, ми утримуємося від твердих догматичних суджень щодо соціальних і моральних питань»⁷.

³ Православное богословие и Запад в XX ст. История встречи. С. 176-189.

⁴ Янарас, Х. Свобода етосу.

⁵ Критика цієї ідеології здійснена низкою українських науковців і теологів: «Русский мир» Кирила не для України; Богословські аспекти доктрини/ідеології «руського міра».

⁶ Варфоломій. Віч-на-віч з тайною: православне християнство в сучасному світі.

⁷ Варфоломій. Віч-на-віч з тайною: православне християнство в сучасному світі. С. 247.

Неможливо обійти увагою новітніх православних теологів А. Папаніколау, П. Калаїцидіса, які відкривають для православних політичну теологію як методологію аналізу сучасності⁸. Варто також згадати про екотеологію як новий і актуальний напрям богословських досліджень. Нещодавнє видання «The Orthodox Church addresses the climate crisis» (2021), під редакцією Т. Нанцу та Н. Аспруліса – найбільш яскравий приклад залучення православної теології до вирішення сучасної кліматичної проблеми⁹. Ми також маємо пригадати роботу А. Кішковського, який розробляв тему «Православ'я та екуменізм у Східній Європі сьогодні» (2000). Автор показав участь православних мислителів у релігійному діалозі з християнами інших конфесій, що дає нам право говорити про екуменічний аспект осмислення сучасності православними мислителями¹⁰. Варто звернути увагу на дослідження ролі жінки в православній церкві, що є свідченням розкриття нових горизонтів сучасними православними мислителями. Зокрема, К. Келаїдіс видала статтю «The Handmaid of the Lord Redux: Constructing the New Orthodox Womanhood between Cradle and Convert» (2020), де розглянула спосіб життя православної жінки між колискою та наверненням¹¹. Нещодавно також вийшла збірка «Жінки та релігійність у православному християнстві» (2021), під редакцією І. Мерджанової¹², у якій розглядається участь жінок у житті Церкви. Одним словом, у православ'ї є богослови, які закликають осмислювати сучасність, бачать у сучасності глибинний потенціал для Церкви.

Місію Церкви в сучасному світі безпосередньо висвітлюють документи, прийняті на Всеправославному Соборі, що відбувся на о. Крит 16-27 червня 2016 року. Серед них: «Окружне послання Святого і Великого Собору православної Церкви», який містить розділ «Церква перед лицем сучасних викликів»¹³ та окрема постанова «Місія православної церкви в сучасному світі»¹⁴. Серед основних викликів називаються «крайні прояви ідеології секуляризації» (10), «небезпека маніпулювання людською свободою, використання людини як простого засобу, поступової втрати дорогоцінних традицій, загрози і руйнування природного середовища» (11), «вражаючий розвиток у

⁸ Kalaitzidis P. Orthodoxy and Political Theology; Papanikolaou A. The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy.

⁹ The Orthodox Church addresses the climate crisis.

¹⁰ Kishkovsky L. Orthodoxy and Ecumenism in Eastern Europe Today.

¹¹ Kelaidis K. The Handmaid of the Lord Redux: Constructing the New Orthodox Womanhood between Cradle and Convert.

¹² Women and Religiosity in Orthodox Christianity.

¹³ Окружне послання Святого і Великого Собору Православної Церкви.

¹⁴ Місія Православної Церкви в сучасному світі. Внесок Православної Церкви у досягнення миру, справедливості, свободи, братерства і любові поміж народами і усунення расової та інших дискримінацій.

сфері біології, генетики та нейрофізіології мозку», «безконтрольне застосування біотехнологій в зародженні, продовженні і закінченні життя», «розрив відносин між людиною і природою» (12). Важливим викликом сучасності Собор називає глобалізацію і констатує, що православна Церква постанала «перед обличчям нівелюючої і безособової гомогенізації, якій сприяє глобалізація, а також крайнощів етнофілетизму» (15). Як наслідок відбувається «відділення економіки від життєвих потреб людини і її перетворення в самоціль» (15). Поряд з цим відбувається поширення релігійного фанатизму, «хворобливого явища насильства в ім'я Боже» (17). Узагальнюючи всі інші наявні виклики, учасники собору констатують, що

«православна Церква з боєм і молитвою стежить і відзначає велику сучасну гуманітарну кризу, експансію насильства та збройних конфліктів, переслідування, вигнання і вбивства представників релігійних меншин, насильницьке вигнання сімей з їхніх домівок, трагедію торгівлі людьми, порушення основних прав окремих людей і народів та примус до зміни віросповідання. Церква беззастережно засуджує викрадення людей, тортури і жахливі страти, засуджує руйнування храмів, релігійних символів і пам'ятників культури» (18).

На завершення Собор звертає увагу на «проблему біженців та міграції, що постійно погіршується з політичних, економічних і кліматичних причин» (19)¹⁵. Означений документ є важливим і своєчасним, але він також лише констатує виклики, але, на жаль, не пропонує реальної альтернативи й гідної відповіді на них.

Важливим документом, що здійснив кардинальний поворот православ'я до сучасності є доктрина «За життя світу»¹⁶, прийнята Вселенським патріархатом у 2020 р. Це актуальна, своєчасна і продумана позиція, висловлена групою відомих богословів, у якій послідовно і достатньо вичерпно даються відповіді на багато сучасних проблем. Серед основних тем, які розробляють автори документа, є православне вчення про права людини і свободу, громадянське суспільство і суспільні цінності, ставлення до держави та громадянського права опору владі, прийняття плюралізму та багатоманітності культур. Тут розглядаються проблеми бідності і багатства, соціальної справедливості, війни та миру, екуменічних взаємин і міжконфесійних відносин, оцінка розвитку науки, дослідження і охорони природи та перспектив роз-

¹⁵ Місія Православної Церкви в сучасному світі. Внесок Православної Церкви у досягнення миру, справедливості, свободи, братерства і любові поміж народами і усунення расової та інших дискримінацій.

¹⁶ За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви.

витку технологій¹⁷. Це визначальний документ, який демонструє високий рівень розуміння православною Церквою сучасних проблем та їхнє осмислення з врахуванням Традиції. Тему сучасності можна знайти в соціальних документах українських церков. Вони були створені декілька десятиліть тому і на сьогодні потребують суттєвого оновлення на основі рецепції соціального вчення Вселенського патріархату¹⁸.

Українська богословська спільнота активно розвиває соціальну проблематику. За останні роки в полі її зору постали суспільні дискусії щодо пошуку етно-релігійної ідентичності українського православ'я, переосмислення християнської історії України, обґрунтування канонічних підстав і богословського пояснення церковної незалежності. Останні роки повномасштабної війни ведеться активне вивчення ідейно-нарративних основ причин агресії росії, здійснюється активна критика церковно-політичної доктрини «руського міра», актуалізувалася проблематика соціального служіння й капеланства. Такі теми дуже важливі, вони повинні бути в церковному дискурсі, проте без достатньої уваги залишаються питання місії Церкви в епоху інформаційного, багатополярного світу.

Осмислення місця православ'я в сучасному світі здійснюють в Україні окремі дослідники та богослови. Зокрема, у праці К. Говоруна «Українська публічна теологія» (2017) ставляться актуальні питання осучаснення теології та її присутності в публічному просторі України¹⁹. В іншій його праці «Політичне православ'я» (2019), доводиться, що доктрини політичного православ'я є консервативними і фундаменталістськими, вони руйнують Церкву і не дають їй бути сучасною²⁰. Про необхідність вдосконалення соціальної доктрини українського православ'я пишуть В. Грицишин²¹, О. Кібукевич²², А. Кислий²³, Д. Мартишин²⁴, Ю. Чорноморець²⁵, Г. Христокін²⁶.

¹⁷ За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви.

¹⁸ Декларація ювілейного помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату; Соціальна концепція УПЦ.

¹⁹ Говорун К. Українська публічна теологія.

²⁰ Говорун К. Політичне Православ'я: доктрина, що розділяє Церква.

²¹ Грицишин В. Соціальна теорія православної теології доби постмодерну.

²² Кібукевич О. Соціальна доктрина Української Православної Церкви Київського Патріархату.

²³ Кислий А. Соціальний ідеал у сучасній християнській думці.

²⁴ Мартишин Д. Соціальне вчення православної церкви України в умовах політичної трансформації українського суспільства. Інвестиції: практика та досвід. № 2/2019. С. 102-106.

²⁵ Чорноморець Ю. Патриарх Варфоломей и его богословие надежды.

²⁶ Христокін, Г., Чорноморець, Ю. Основи християнської культури. Ishchuk N., Khrystokin H. Civil Society Values as a Uniting Factor of the Ukrainian Orthodox Community.

Проте хоча вітчизняні теологи звертають увагу на необхідність розвитку соціальної концепції українського православ'я, але вочевидь пропонують мало оригінальних рішень актуальних проблем ХХІ ст.

Метою і завданням статті є осмислити православне ставлення до сучасності; окреслити важливі соціальні проблеми, які чекають на богословське осмислення. Зокрема ми маємо здійснити богословське осмислення сучасності як феномена; описати основні виклики сучасності; актуалізувати ситуацію християнства в епоху революції штучного інтернету; проаналізувати основні виклики інформаційної епохи; запропонувати актуальні напрямки, які Церква може в подальшому осмислювати. Одним з наших завдань є запропонувати концепт теології сучасності як окремого підрозділу православної соціальної теології. Важливим завданням українських теологів є запропонувати український погляд на актуальні питання сучасності, показати власну візію, визначити свої пріоритети і цілі, враховуючи ситуацію російської агресії.

Виклад основного матеріалу.

Сучасність як богословська проблема

Християнство завжди звернене до майбутнього, воно не завершилося втіленням Бога в минулому, це втілення відбувається кожен раз на Літургії, християнська віра є очікуванням майбутнього пришествя Бога. І хоча для християнства край важливими є як минуле, так і майбутнє, як пам'ять, так і очікування, але період, у якому ми живемо зараз є особливим місцем і часом прояву Бога і зустрічі з Ним. Звідси виникає запит не лише на сучасну інтерпретацію Традиції і навіть не на її актуалізацію в сучасності, а й на актуалізацію цінності сучасності для християнства. Це означає, що завдання православної теології не лише в поверненні до Отців та збереженні Традиції, але й в розумінні актуальності сучасності як умови зустрічі з Богом. Таким чином, сучасність як проблема і феномен потребує постійного богословського осмислення як ситуація, у якій здійснюється прояв Бога світу, і як умова, у якій Церква здійснює власну місію.

Саме тому, на нашу думку, варто говорити про актуальність створення теології сучасності, у межах якої богослов'я зможе ставити питання про специфіку, основні тренди, проблеми та тенденції сучасності, фіксувати запити, які проголошує наша епоха, і пропонувати актуальні відповіді Церкви. Теологія сучасності має аналізувати складну реальність світу, виявляти специфіку нашого часу на відміну від попередніх епох, показати його складність та динамізм, прагнення й очікування, проблеми, кризи та протиріччя. Важливо, щоб теологія сучасності не уникала проблемних питань

і не ставила себе в закриту позицію осуду загроз, перед якими ми опинилися. Теологія сучасності має бути відкритою до світу, у якому ми живемо; конструктивно пропонувати відповіді на запити, проблеми та суперечності сучасності; не повинна ухилятися від їхнього вирішення, напрацьовувати методологічний та критичний апарат для осмислення цих проблем. Крім цього, окреме завдання теології сучасності передбачає постановку питання про можливості та шляхи осучаснення Церкви. На нашу думку, православна теологія має постійно шукати шляхів актуального перебування Церкви в динамічному світі, пропонувати форми оновлення Церкви, пов'язані із змінами історичних епох та суспільно-культурних процесів. Отже, Церква не обмежується минулим, вона завжди перебуває в очікуванні майбутнього, але здійснює свою місію в сучасному світі і покликана до оновлення, щоб адекватно реагувати на сучасні проблеми, вирішувати актуальні завдання, виробляти мову, яку почує світ для виконання власної місії.

Основні виклики сучасності

У глобалізованому й інформатизованому світі початку ХХІ ст. православ'я опинилося на межі виживання. Сто років тому Західний світ почав черговий етап трансформації під впливом мас-медіа (радіо, кіно, ТБ), відбулася активізація масових технологій пропаганди і їхнього впливу на суспільство. Виникла пізньомодерна епоха з її класичними візіями представницької демократії, громадянського суспільства, політичної нації. Але вже після Другої світової війни, відбулося формування постмодерної доби, яка супроводжувалася посиленням глобалізації та одночасної поляризації світу. Гонка озброєнь проходила на тлі боротьби двох ідеологічних систем, конфлікт між якими зумовлював усі геополітичні та економічні процеси у світі. Наступний етап розпочався з розпаду СРСР і супроводжувався встановленням геополітичної гегемонії Західного світу. Ці процеси співпали з виникненням Інтернету та появою нових (цифрових) медіа. Але вже початок ХХІ ст. представляє нам радикально інший світ кінця гегемонії Заходу, у якому точиться боротьба за світове лідерство. Формування багатопольного світу стає передумовою військових конфліктів, яскравим прикладом яких є російська агресія проти України. Наразі ми маємо глобалізоване, інформаційне суспільство, у якому правлять потужні корпорації та ведеться жорстка економічна та політична конкуренція між глобальними гравцями за світове лідерство. Тотальної кризи зазнали всі класичні ідеології лібералізму, комунізму, консерватизму, націоналізму, гуманізму, які у свій час прийшли на зміну пануванню релігії. Виявилось, що ні релігія, ні ідеології не здатні задовольнити масову споживацьку свідомість, яка, не маючи авторитетів, єдиним «божеством»

сприймає мас-медіа та соціальні мережі. Мас-медіа беруть на себе функцію управління нормами, цінностями, визначають відносини між елітами і масами, задовольняють духовні та насичують матеріальні потреби людства. Ставлення до техніки в масовій свідомості нагадує псевдорелігійні культи, технології перетворилися на об'єкти поклоніння, які вимагають відданості.

На початку XXI ст. християнство стало масовим споживацьким медійним продуктом. Мас-медіа поширюють ідеологеми постправди, об'єктом і учасником яких стала Церква. Масові маніпулятивні медіа технології дозволяють показати будь-яку інформацію як правду, перевірити достовірність якої важко. Голос Церкви є одним із голосів у нескінченному медіа ефірі, він втратив харизматичну ініціативу, ставши учасником, а то й об'єктом політики, частиною пропаганди національних та імперських держав.

Християнство в епоху революції штучного інтелекту

Християнство початку XXI ст. опинилося в новому віртуально-технологічному світі, який став невід'ємною частиною нашого матеріального і духовного життя. Мислення, спілкування, соціальні взаємодії віртуалізуються, стають частинами високих технологій. Вивчити мову, розпочати знайомство, підтримати здоров'я, досягнути успіху чи добробуту, навіть пізнати себе – стає неможливим без технологій. Людина, сім'я, община та країна стали частинами віртуального середовища, у яких технологічні пристрої є продовженням фізичного тіла й свідомості, спільноти та служіння. Поряд з біологічним і соціальним людина конструє власне інформаційно-технологічне ество. З відкриттям чат-боту GPT у 2022 році ми вступили в епоху штучного інтелекту, на наших очах кардинально змінюється уявлення про розум, діалог, почуття та творчість. Це абсолютно нова технологія, яка в найближчому майбутньому повністю змінить наше життя. Як наслідок, зазнають кардинальних трансформацій уявлення про людину, культуру, світ та Бога. Це актуалізує пошук Церквою нових інтерпретацій Традиції, нових рішень та візій майбутнього.

З великою ймовірністю за декілька років буде створений загальний штучний інтелект, який стане повноправним учасником усіх соціальних, економічних і політичних процесів. Його вплив прогнозовано змінить соціальну структуру спільнот, деактуалізує багато поширених зараз професій, вплине на інформаційні процеси, стане необхідним і незамінним партнером в освіті, науці, задовольнить більшість духовних потреб людства. Саме тому ми маємо вже тепер думати над проблемою місії Церкви в нову епоху штучного інтелекту.

Нам варто розуміти, що незабаром ІІІ буде залученим у християнські практики. Зокрема, він буде залучений в дослідження та аналіз релігійних текстів, зможе знаходити і пропонувати нові зв'язки та їхні інтерпретації. ІІІ буде використовуватися для створення інтерактивних додатків, які допомагають спраглим духовного життя та вірянам знайти відповіді на питання, знайти психологічну підтримку в складні моменти або релігійні ресурси. ІІІ буде допомагати підтримувати дискусії з етичних та моральних питань, що раніше було прерогативою релігійних спільнот. Незабаром будуть досить поширеними віртуальні співрозмовники, які можуть допомагати людям в їхньому духовному пошуку, сприятимуть обговоренню важливих тем і пропонувати нові духовні перспективи. І хоча ІІІ не має містичних переживань, але він зможе допомагати створювати умови для духовної практики, аналізувати досвід минулих поколінь та пропонувати нові способи інтеграції релігійних практик у сучасне життя. Він є потужним інструментом, від використання якого буде залежати наше майбутнє. Тим самим у найближчі часи нас чекають глобальні зміни, про які ми маємо знати і до яких ми маємо бути готовими. Це означає, що в постхристиянському світі відбувається втрата відчуття інклюзивності релігійної мови в поясненні світу, людини та Бога. Релігійна мова, символи та ідеї стали частиною масового медійного простору. Церква не має монополії на істину.

Церква перед викликами сучасності

Наразі ми живемо в постхристиянську епоху. Не лише наука й техніка, але й новітні форми мистецтва й літератури, філософські та політичні концепції розробляються поза контекстом християнства. У православ'ї проявляється ефект відсторонення й страху перед новітніми досягненнями культури й техніки. Хоча Церква вже присутня в інформаційно-технологічному просторі і стала частиною інформаційно-віртуального світу, вона уникає повноцінного релігійного осмислення революційного технологічного повороту, що ми переживаємо.

Дійсний колосальний розрив між запитами сучасності та відповідями Церкви не можна приховати включеністю керівництва Церкви в політичний істеблішмент, присутністю ієрархів на державних і громадських заходах чи благодійності. Теологи і незалежні експерти констатують інертність церковних структур, пасивність ієрархів на шляху до змін, слабку залученість у суспільні перетворення. Така ситуація не працює на авторитет Церкви, показує її залежність від застарілих богословських парадигм, політичних ідеологем, перетворює її на об'єкт прихованих політичних маніпуляцій. Існує потреба пошуку глибоких і нетривіальних відповідей на запити сучасності.

На нашу думку, духовний багаж Церкви залишається в такій ситуації недостатньо актуалізованим, він потребує осучаснення і переосмислення в контексті ХХІ ст. Відсутність зусиль ставить під велике питання не лише реальну можливість позитивного впливу Церкви на суспільство, але й її майбутнє. Адже місія Церкви не зводиться до збереження духовних скарбів Традиції і не обмежується підтримкою її структур, вона вимагає постійного оновлення з метою духовного перетворення людини, суспільства та світу.

Очевидно, що Церква не може здійснювати свою місію в таких умовах засобами, розробленими сотні й тисячі років тому. Ті завдання, які ставить перед нами ХХІ ст., свідчать про необхідність розвивати дискурс, який би давав теологічне осмислення викликів інформаційно-технологічної цивілізації та проблем екології. Для цього мають змінюватися форми і засоби місії. Мова теології і проповіді доби домодерну та раннього модерну, докорінно відрізняється від мови теології для людей технологізованого, інформаційного, масового, споживацького суспільства. Про те, як цього найкраще досягнути, як здійснити цей новий синтез, міркують кращі теологи світу, і від того, які вони знайдуть рішення, залежить майбутнє православ'я.

Вочевидь існує потреба теологічного осмислення місця людини в глобалізованому, інформаційному та конфліктному світі. Церква покликана запропонувати світу продуману позицію щодо формування політичних націй та соціальної справедливості, багатополярного світу та збройних агресій, конфлікту ліберальних та авторитарних режимів, економічного розвитку та нерівності, висловитися щодо проблем науково-технічного розвитку, масової цифровізації та віртуалізації суспільних відносин, революції штучного інтелекту. На часі релігійна оцінка новітніх проблем і викликів, пов'язаних з майбутнім людства.

Завдання української теології

Усвідомлення означених проблем і викликів є важливим завданням української теології. Очевидно, що українська Церква непродуктивно зосередилася на юрисдикційному конфлікті. На нашу думку, обом юрисдикціям варто піднятися над політичною злободенністю і подивитися в майбутнє. При нагальній повістці дня жодна з них не витримає конкуренції за майбутнє. Тактичні перемоги тепер не дадуть ніяких стратегічних переваг через декілька років. Виграє той, хто буде не за храми воювати, а хто буде пропонувати творчі ідеї.

Серед важливих завдань української теології є критичне осмислення новітньої ситуації, у якій опинилася країна і Церква; аналіз причин та пошук шляхів подолання конфлікту між юрисдикціями; формування соціальної доктрини, яка б окреслила точки дотику і спільні погляди на важливі й акту-

альні проблеми нашого часу; активна співпраця зі світськими установами та інтелектуалами у виробленні дорожньої карти майбутнього України; аналіз потенціалу змін та оновлення українського православ'я. Саме цим у діалозі двох юрисдикцій ми зможемо змістити основний акцент на вищу перспективу та працювати разом для майбутнього України.

Висновки. Завданням православної теології є не лише дослідження та збереження Традиції, але й розкриття потенціалу сучасності, яка потребує богословського осмислення. Для Церкви актуально розвивати теологію сучасності – ставити питання про специфіку, основні тренди, проблеми та тенденції сучасного світу. Концепт теології сучасності є сукупністю методів та підходів, які дозволяють здійснити оцінку сучасності засобами православної теології та віднайти її релігійний потенціал для актуалізації православної місії. У православ'ї існує два підходи до сучасності: критичний та конструктивний. Якщо перший закривається від світу і засуджує його новачії, то другий, представлений документами Вселенського патріархату, розвиває відкритий підхід до сучасності як простору для місії Церкви. Цей підхід потребує подальшого поглиблення і деталізації. Аналіз наявної ситуації виявляє, що місія Церкви проходить у часи нового геополітичного протистояння, осередям якого стала Україна. У ширшому вимірі людство існує в глобальній медіареальності постсекулярного світу, коли повернення до релігії співпадає із все більшим пануванням віртуальних технологій та штучного інтелекту. Розвиток ШІ в найближчій час змінить соціально-політичну та культурну реальність світу, яка вплине на буття Церкви. На часі створити повноцінну православну соціальну доктрину, у якій Церква запропонує осмислене бачення глобальних проблем людства. Церква покликана запропонувати світу продуману позицію щодо викликів інформаційно-технологічної цивілізації та проблем екології; формування політичних націй та соціальної справедливості; багатопольярного світу та збройних агресій; конфлікту ліберальних та авторитарних режимів; економічного розвитку та нерівності; висловитися щодо проблем науково-технологічного розвитку й масової цифровізації; віртуалізації суспільних відносин й революції штучного інтелекту. На часі релігійна оцінка новітніх проблем і викликів, пов'язаних з майбутнім людства. Лише акцент на вирішенні цих проблем дозволить переключити українську Церкву з акценту на конфлікті юрисдикцій до її внутрішніх змін. Перспективу подальших досліджень ми бачимо в аналізі потенціалу таких змін та важливості оновлення українського православ'я.

Список джерел і літератури:

1. Аржаковський А. Денисенко, М. Чи можливе реформування православ'я? К.: Відкритий Православний університет Святої Софії Премудрості Божої, Дух і Літера, 2017. 88 с.
2. Аржаковський А. Переосмислення традиції и доверие к будущему. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AplYfh4xzQ>
3. Богословські аспекти доктрини/ідеології «руського міра»: Тези круглого столу / За редакцією прот. О. Трофимлюка; О. Сагана; А. Дудченка. Київ : Київська православна богословська академія, 2024.
4. Варфоломій патр. Віч-на-віч з тайною: православне християнство в сучасному світі. К.: Дух і літера, 2011. 368 с.
5. Грицишин В. Соціальна теорія православної теології доби постмодерну. Гілея: науковий вісник. 2016, Вип. 111. С. 287–291.
6. Говорун К. Політичне православ'я: доктрина, що розділяє Церкву. К.: Дух і Літера, 2019. 152 с.
7. Говорун К. Українська публічна теологія. К.: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера, 2017. 144 с.
8. Декларація ювілейного помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/34099/.
9. Денисенко М. Чи можлива літургійна реформа в православ'ї? URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/chi-mozhliva-liturgiyna-reforma-v-pravoslavnyi.html>
10. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви. URL: <https://www.goarch.org/ru/social-ethos>.
11. Кібукевич О. Соціальна доктрина Української Православної Церкви Київського Патріархату. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=44362&name=ukrainian_history&_lang=ua&
12. Кислий А. Соціальний ідеал у сучасній християнській думці. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2021. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35443/100431257.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
13. Коваленко Ю. Концепція «відкритого православ'я»: функціональність та перспективи розвитку. Київ, 2021.
14. Мартишин Д. Соціальне вчення православної церкви України в умовах політичної трансформації українського суспільства. Інвестиції: практика та досвід. № 2/2019. С. 102-106.
15. Місія Православної Церкви в сучасному світі. Внесок Православної Церкви у досягнення миру, справедливості, свободи, братерства і любові поміж народами і усунення расової та інших дискримінацій. Документи Всеправославного собору. URL: <http://kyiv-pravosl.info/dokumenty-vsepravoslavnoho-soboru/misiay>.
16. Окружне послання Святого і Великого Собору Православної Церкви. Документи Всеправославного собору. URL: <http://kyiv-pravosl.info/dokumenty-vsepravoslavnoho-soboru/okruzhne-poslannya>.

17. Православное богословие и Запад в XX ст. История встречи. ХР, 2006. 228 с.
18. «Русский мир» Кирила не для України: Збірка наукових статей. К.: УАР, 2014. 343 с.
19. Соціальна концепція УПЦ. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sotsialna-kontseptsiya>.
20. Черноморец Ю. Патриарх Варфоломей и его богословие надежды. Память и надежда – горизонты и пути осмысления. Успенские чтения. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. С. 122-145.
21. Христокін Г. Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях: Монографія. Ірпінь: УДФСУ, 2021. 404 с. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/56b2f412-8a21-47bd-b895-e8f1c67da62f/content>
22. Христокін Г., Черноморець Ю. Основи християнської культури: Навчальний посібник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018.
23. Яннарас Х. Свобода етосу. К.: Дух і літера, 2003. 268 с.
24. Ilyin I. (2019) Foundations of Christian Culture, Nicholas Kotar (Translator). URL: https://books.google.com.ua/books?id=joanDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
25. Ishchuk N., Khrystokin H. Civil Society Values as a Uniting Factor of the Ukrainian Orthodox Community. Journal of Ecumenical Studies University of Pennsylvania Press. Volume 57. Number 2, Spring 2022. pp. 282-296.
26. Kalaitzidis P. Orthodoxy and Political Theology. World Council of Churches, 2012.
27. Kelaidis K. (2020) The Handmaid of the Lord Redux: Constructing the New Orthodox Womanhood between Cradle and Convert. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 40: Iss. 2, Article 8.
28. Kishkovsky L. (2000) Orthodoxy and Ecumenism in Eastern Europe Today, Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 20: Iss. 3, Article 3.
29. Kizenko N. (2022) Book Review: Ina Merdjanova, ed. Women and Religiosity in Orthodox Christianity. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 42 : Iss. 6, Article 8.
30. Khrystokin H., Lozovytskyi V. (2023) The Orthodox Theology of Modernity: Problem Statement and Prospective Tasks. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 43: Iss. 9, Article 3. P. 27-46. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss9/3>.
31. Papanikolaou A. The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy. Notre Dame, IN: Notre Dame University Press, 2012.
32. The Orthodox Church addresses the climate crisis. Grece. Volos Academy Publications Athens, 2021.
33. Women and Religiosity in Orthodox Christianity. ed. Ina Merdjanova. New York: Fordham University Press, 2021, 287 + xix pp.

References:

1. Arzhakovskiy, A. Denysenko, M. (2017). Chy mozhlyve reformuvannia pravoslavia? Kyiv. [in Ukrainian].

2. *Arzhakovskij, A.* Pereosmyslenie tradicii i doverie k budushchemu. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AplYfh4xzQ>. [in Russian].
3. Bohoslovski aspekty doktryny/ideolohii «russkoho mira»: Tezy kruhloho stolu. Kyiv: Kyivska pravoslavna bohoslovska akademiia, 2024.
4. *Bartholomew Ecumenical Patriarch.* (2011). Vich-na-vich iz Tainoiu. Pravoslavne khrystianstvo u suchasnomu sviti. Kyiv. [in Ukrainian].
5. *Hrytsyshyn V.* (2016). Sotsialna teoriia pravoslavnoi teolohii doby postmodernu. Hileia: naukovyi visnyk. Вип. 111. С. 287–291. [in Ukrainian].
6. *Hovorun K.* (2019). Politychne pravoslavia: doktryna, shcho rozdiliaie Tserkvu. Kyiv. [in Ukrainian].
7. *Hovorun K.* (2017). Ukrainska publiczna teolohiia. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Deklaratsiia yuvileinoho pomisnogo Soboru Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34099/. [in Ukrainian].
9. *Denysenko, M.* Chy mozhlyva liturhiina reforma v Pravoslavi? URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/chi-mozhliva-liturgiyna-reforma-v-pravoslavnyi.html>. [in Ukrainian].
10. Za zhyttia svitu. Na shliakhu do sotsialnogo etosu Pravoslavnoi Tserkvy. <https://www.goarch.org/ru/social-ethos>. [in Ukrainian].
11. *Kibukevych O.* Sotsialna doktryna Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=44362&name=ukrainian_history&_lang=ua&. [in Ukrainian].
12. *Kyslyi A.* (2021). Sotsialnyi ideal u suchasnii khrystyianskii dumtsi. Kyiv: NPU im. Drahomanova. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35443/100431257.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian].
13. *Kovalenko Yu.* (2021). Kontseptsiiia «vidkrytoho pravoslavia»: funktsionalnist ta perspektyvy rozvytku. Kyiv. [in Ukrainian].
14. *Martyshyn D.* Sotsialne vchennia pravoslavnoi tserkvy Ukrainy v umovakh politychnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva. Investytsii: praktyka ta dosvid
15. Misiia Pravoslavnoi Tserkvy v suchasnomu sviti. Vnesok Pravoslavnoi Tserkvy u dosiahnennia myru, spravedlyvosti, svobody, braterstva i liubovi pomizh narodamy i usunennia rasovoi ta inshykh dyskryminatsii. Dokumenty Vsepravoslavnoho soboru. URL: <http://kyiv-pravosl.info/dokumenty-vsepravoslavnoho-soboru/misiay>. [in Ukrainian].
16. Okruzhne poslannia Sviatoho i Velykoho Soboru Pravoslavnoi Tserkvy. Dokumenty Vsepravoslavnoho soboru. URL: <http://kyiv-pravosl.info/dokumenty-vsepravoslavnoho-soboru/okruzhne-poslannya>. [in Ukrainian].
17. Pravoslavnoe bohoslovye y Zapad v KhKh st. Ystoryia vstrechy. 2006. 228 c. [in Russian].
18. «Russkyi myr» Kyryla ne dlia Ukrainy: Zbirka naukovykh statei. Київ, 2014. [in Ukrainian].
19. Sotsialna kontseptsiiia UPTs. URL: <http://orthodox.org.ua/page/sotsialna-kontseptsiya>. [in Ukrainian].

20. Chernomorets Yu. (2010). *Patryarkh Varfolomei y eho bohoslovye nadezhdy. Pamiat y nadezhda – horyzonty y puty osmysleniya. Uspenskye chtenyia*. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Khrystokin H. (2021). *Metodolohiia pravoslavnoi teolohii v yii paradyhmalnykh transformatsiiakh: Monohrafiia*. Irpin. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/56b2f412-8a21-47bd-b895-e8f1c67da62f/content> [in Ukrainian].
22. Khrystokin H., Chornomorets Yu. (2018). *Osnovy khrystyianskoi kultury: Navchalnyi posibnyk*. Irpin. [in Ukrainian].
23. Iannaras Kh. (2003). *Svoboda etosu*. Kyiv. [in Ukrainian].
24. Ilyin I. (2019) *Foundations of Christian Culture*, Nicholas Kotar (Translator). URL: https://books.google.com.ua/books?id=joanDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. [in English].
25. Ishchuk N., Khrystokin H. (2022). *Civil Society Values as a Uniting Factor of the Ukrainian Orthodox Community*. *Journal of Ecumenical Studies* University of Pennsylvania Press. Volume 57. Number 2, Spring. pp. 282-296. [in English].
26. Kalaitzidis P. (2012). *Orthodoxy and Political Theology*. *World Council of Churches*. [in English].
27. Kelaidis K. (2020) *The Handmaid of the Lord Redux: Constructing the New Orthodox Womanhood between Cradle and Convert*. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 40: Iss. 2, Article 8. [in English].
28. Kishkovsky L. (2000) *Orthodoxy and Ecumenism in Eastern Europe Today*, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 20: Iss. 3, Article 3. [in English].
29. Kizenko N. (2022) *Book Review: Ina Merdjanova, ed. Women and Religiosity in Orthodox Christianity*. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42: Iss. 6, Article 8. [in English].
30. Khrystokin H., Lozovytskyi V. (2023) *The Orthodox Theology of Modernity: Problem Statement and Prospective Tasks*. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 43: Iss. 9, Article 3. P. 27-46. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss9/3>. [in English].
31. Papanikolaou A. *The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy*. Notre Dame, IN: Notre Dame University Press, 2012. [in English].
32. *The Orthodox Church addresses the climate crisis*. Grece. Volos Academy Publications Athens, 2021. [in English].
33. *Women and Religiosity in Orthodox Christianity*. ed. Ina Merdjanova. New York: Fordham University Press, 2021, 287 + xix pp. [in English].